

Zbigniew Marek

Akademia Ignatianum w Krakowie

ORCID 0000-0002-4580-1819

Formacja (chrześcijańska) pedagogicznym wspomaganiem rozwoju osoby

Współcześnie w literaturze pedagogiczno-teologicznej wiele uwagi poświęca się człowiekowi, jego rozwojowi, możliwościom własnej realizacji, osiąganiu wyznaczanych celów. W artykule zamierzam włączyć się dyskusję nad pedagogicznym wspomaganie integralnego rozwoju osoby, nazwanego też formacją. Zagadnieniem tym zajmuje się pedagogika religii uważana za dyscyplinę zarówno normatywną, empiryczną jak i ukierunkowaną na działania¹.

Podstawowe pojęcia

Samo słowo formacja znaczeniowo bliskie jest pojęciu wychowanie. Termin ten wyprowadzany jest z łacińskiego słowa „formatio”. Autorzy posługujący się pojęciem formacja kładą akcent na wewnętrzny rozwój człowieka, który umożliwi mu nawiązanie relacji sięgających wymiaru transcendentnego². Oznacza on ukształtowanie, utworzenie, wywieranie trwałych wpływów przez osobę, grupę, instytucję na osobowość innego człowieka w celu ukształtowania w nim według przyjętego modelu struktur poznawczo-oceniających oraz internalizacji przyjętego systemu przekonań i wartości wraz

---

¹ H-G. Ziebertz, *Religionspädagogik als empirische Wissenschaft. Beiträge zu Theorie und Forschungspraxis*, Deutscher Studien Verlag, Weinheim 1994, s. 21.

² M. Nowak, *Pedagogiczny profil nauk o wychowaniu*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, s. 267; K. E. Nipkow, *Grundfragen der Religionspädagogik*, Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh 1982, s. 30-31; R. Boschki, *Einführung in die Religionspädagogik*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 2017, s. 23.

nabywaniem umiejętności podejmowania zamierzonych działań³. Tą drogą zostają dowartościowane wewnętrzne siły i zdolności osoby wywierające wpływ na jej zewnętrzne funkcjonowanie⁴.

Właściwością procesów formacji człowieka jest to, że nie są one rozumiane jako procesy zachodzące linearnie. Przeciwnie charakteryzuje je ciągły i progresywny rozwój. Ponadto występują w nich momenty zastoju i nagłego przyspieszenia, progresji i regresji. Przybierają wymiar bądź to materialny, biologiczny, historyczny, społeczny, emocjonalny, psychologiczny, relacyjny, krytyczny, kognitywny, moralny, religijny, estetyczny, cielesny, ludyczny, bądź zawodowy albo duchowy. Ten ostatni jest wręcz wymogiem formacji, ponieważ wspiera konstytuowanie podstaw świadomego odkrywania i przeżywania zarówno swej jedności jak i wielorakości oraz wielowymiarowości⁵. To zaś uświadamia, że formacja obejmuje zarówno sferę życia biologiczno-psychicznego, jak i duchowo-religijnego⁶.

Proces formacji

Mówiąc o formacji należy mieć na uwadze proces, a nie jednorazowy akt człowieka. Za punkt odniesienia dla takiego procesu przyjmuję założenia personalizmu chrześcijańskiego, który zakłada samodzielne i odrębne istnienie człowieka oraz jego zależność od Boga⁷. Natomiast właściwe ich inicjowanie domaga się poszukiwań możliwie pełnych i skutecznych form wspomagania osoby w nabywaniu życiowej orientacji o tym, co jest dobre, a co złe⁸. W procesach formacji ważną rolę spełnia zdolność poznawania. Zasadniczo jest ono odnoszona do ludzkiego intelektu i empirii, i bywa nazywana poznaniem naturalnym (empirycznym). Bez kwestionowania tej postaci poznania wskazuje się też możliwość poznawania rzeczywistości drogą nieempiryczno-przyrodniczą⁹. W takim przypadku mówi się o poznaniu nadnaturalnym (nadprzyrodzonym, czy też religijnym). Zasadnicza

---

³ Z. Chlewiński, *Formacja*, w: *Encyklopedia katolicka t. V*, red. L. Bieńkowski i inni, TN KUL, Lublin 1989, s. 389.

⁴ M. Nowak, *Teorie i koncepcje wychowania*, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008, s. 185.

⁵ M. Nowak, *Pedagogiczny profil nauk o wychowaniu*, dz. cyt., s. 267.

⁶ G. Hildger, S. Leimgruber, H-G. Ziebertz, *Religionsdidaktik. Ein Leitfaden für Studium Ausbildung und Beruf*, Kösel-Verlag, München 2001, s. 30.

⁷ Z. Marek SJ, *Pedagogika towarzyszenia. Perspektywa tradycji ignacjańskiej*, AIK w Krakowie, Kraków 2017, s. 137 i nn.

⁸ M. Nowak, *Teorie i koncepcje wychowania*, dz. cyt., s. 1518.

⁹ N. Mette, *Religionspädagogik*, Patmos Verlag, Düsseldorf 1994, s. 102 i nn.

różnica między porządkiem poznania naturalnego i nadnaturalnego wynika z przywoływania różnych źródeł i zakresów poznania¹⁰. W odróżnieniu od poznania naturalnego źródłem poznania nadnaturalnego (religijnego) jest Boże objawienie i stojący za nim autorytet Boga. Poznanie to daje wgląd w rozumienie ludzkiej egzystencji oglądanej z perspektywy Boga (poznania nadprzyrodzonego). Dzięki niemu możliwe staje się objaśnianie tajników funkcjonowania świata i człowieka w zakresie niedostępnym poznaniu naturalnemu¹¹.

O przydatności korzystania z poznania nadnaturalnego w naukach społecznych i humanistycznych przekonany jest Marek Tokarz. Nawiązując do możliwości osiągnięcia stanu logicznego ideału rozumowania twierdzi, że jest on okupiony brakiem realizmu. Swe przekonanie uzasadnia tym, że wnioski dedukcyjne są możliwe wyłącznie w odniesieniu do abstrakcji i miraży, które można zastosować wyłącznie w takich dyscyplinach jak matematyka i teologia. Tymczasem takiego warunku poprawności dedukcyjnej oraz wiązanych z tym oczekiwań rozumowanie ukierunkowane na potrzeby życia codziennego, a także na potrzeby nauk społecznych i humanistycznych spełnić nie może. W jego przekonaniu wynika to z faktu, że chociaż możemy „udowodnić najbardziej wyrafinowane twierdzenia, takie jak twierdzenie o niezupełności arytmetyki czy niezależności hipotezy continuum, pod takim wszakże warunkiem, iż twierdzenia te dotyczą światów idealnych. Za to w odniesieniu do świata rzeczywistego nie jesteśmy w stanie udowodnić, (czyli wykazać w sposób logicznie bezbłędny) absolutnie niczego, nawet prawdy tak oczywistej jak ta, że w tramwaju powinno się ustępować miejsca starszkom”¹². Ten tok myślenia daje do zrozumienia, że w codziennym życiu człowiek nieustannie napotyka sytuacje dla niego niewytłumaczalne. Z tych powodów poszukuje wielorakich sposobów docierania do wiedzy zaspokajającej jego ciekawość. Przynajmniej po części takiej właśnie wiedzy dostarcza mu poznanie nadprzyrodzone wspomaganie naukami teologicznymi.

Dla powyższego toku myślenia ważne jest też i to, że godząc się na współistnienie obu postaci poznania mamy do czynienia ze zjawiskiem nazywanym korelacją. Opisuje ona związek zachodzący pomiędzy dwoma lub więcej cechami, stanami lub funkcjami. Zależność ta nie musi być związkiem

¹⁰ Jan Paweł II, *Encyklika „Fides et ratio”*, Watykan 1998, nr 9.

¹¹ S. Zięba, *Człowiek. 2. Pochodzenie*, w: (red.) C. Rogowski, *Leksykon pedagogiki religii*, Wydawnictwo Księży Werbistów Verbinum, Warszawa 2007, s. 93-99; G. Hildger, S. Leimgruber, H-G. Ziebertz, *Religionsdidaktik. Ein Leitfaden für Studium Ausbildung und Beruf*, dz. cyt., s. 23-28.

¹² M. Tokarz, *Argumentacja i perswazja*, „Filozofia Nauki” 2002 nr 10 (3/4), s. 9-10.

przyczynowym. Inne elementy takiej rzeczywistości pozostają obojętne, albo też zachodzą między nimi dość przypadkowe zależności. Tak jest na przykład w kontekście ludzkich sytuacji i pytań oraz udzielanych na nie odpowiedzi. Tak więc właściwością korelacji jest to, że jest ona odkrywana, a nie ustalana w odniesieniu do rzeczywistości, której jednoznacznie nie jest się w stanie wyjaśnić i opisać.

Przenosząc te wyjaśnienia na płaszczyznę poznania warto zauważyć, że obie jego postaci nie są powiązane zależnościami przyczynowo skutkowymi, ani też nie są identyczne, a nadto w zasadzie obie są autonomiczne (można je przyjąć albo odrzucić), to jednak nawiązanie między nimi relacji jest możliwe¹³. Korelacje, o jakich mowa, odkrywamy na przykład w pytaniu o powód i sens bycia człowiekiem. Wyjaśniania tych pytań podejmują się różne dyscypliny nauki, w tym filozofia i teologia. Ta ostatnia dąży nie tylko do podawania uzasadnień i obiektywnych twierdzeń, ale również do zgłębiania subiektywnych odczuć. Jest zatem ukierunkowana na udzielanie odpowiedzi na pytania, które dotyczą ostatecznej troski człowieka¹⁴.

Dla Paula Tillicha¹⁵ troska ostateczna dotyczy rzeczywistości, którą nazywa „centrum ostatecznych odniesień”, albo po prostu wiarą. Autor ten uważa, że każdy człowiek posiada ostateczne centrum odniesień, które w przypadku uznania Boga przyjmuje postać wiary religijnej. W nawiązaniu do tego sformułowania Maciej Bogdalczyk dopowiada, że chodziło mu o zwrócenie uwagi na źródło ludzkiego bytu i ostateczny sens jego egzystencji¹⁶. Przy takim rozumowaniu można zakładać, że korelacja będzie umożliwiać wnoszenie nowego światła przy objaśnianiu możliwych do akceptacji relacji między wskazanymi powyżej formami poznania objaśniającego rzeczywistość, w jakiej żyje człowiek (poznanie naturalne i religijne). Przy takim rozumowaniu obie formy poznania wzajemnie się uzupełniają, a nie wykluczają¹⁷. Natomiast decyzję o korzystaniu z obu tych form podejmuje człowiek, który korzystając z posiadanej wolności godzi się na to, że poza

---

¹³ H-G. Ziebertz, *Religionspädagogik als empirische Wissenschaft. Beiträge zu Theorie und Forschungspraxis*, Deutscher Studien Verlag, Weinheim 1994, s. 65.

¹⁴ Tamże, s. 72-73.

¹⁵ P. Tillich, *Dynamika wiary*, W drodze, Poznań 1987.

¹⁶ M. Bogdalczyk, *Wiara jako troska ostateczna. W nawiązaniu do myśli Paula Tillicha*, „Logos i Ethos” 2012 33(2), s. 93.

¹⁷ H. Waldenfels SJ, *O Bogu, Jezusie Chrystusie i Kościele dzisiaj*, Księgarnia św. Jacka, Katowice 1993, s. 461.

poznawczymi możliwościami szeroko rozumianego intelektu istnieje też inne źródło wiedzy o nim samym i otaczającym go świecie¹⁸.

Dla procesów formacji człowieka poza szeroką paletą poznania znaczenie posiada też umiejętność dokonywania ocen moralnych. Odnosi się ona do wartościowania norm i zachowań moralnych, które człowiek odkrywa i ocenia przy pomocy swego sumienia¹⁹. Z tych powodów przyrównuje się je do wewnętrznego kompasu, który nakłania osobę do określonego sposobu zachowania i jego oceny oraz umożliwia odróżnianie dobra od zła. Jego posiadanie odróżnia człowieka w sposób istotny od każdej innej istoty żywej. Tym samym sumienie czyni osobę zdolną do świadomego i wolnego kształtowania własnego życia oraz podejmowania decyzji dotyczących określonych zachowań²⁰. To z kolei umożliwia doświadczania osobowego wymiaru wychowania i urzeczywistniania człowieczeństwa będącego przedmiotem formacji²¹ przez nabywanie kompetencji moralnych, które inspirują do konkretnych działań.

Tak rozumiana formacja człowieka zakłada jeszcze jeden istotny element. Zdolność do oceny tego, co dokonuje się w procesie osiągnięcia dojrzałości. Mówiąc o dojrzałości mamy na uwadze to, że pomimo możliwości wielorakiego jej opisywania nie udaje się jej zdefiniować. Słowem, dojrzałość jest rzeczywistością nie w pełni uchwytną. Najczęściej łączy się ją ze zdolnościami do życia w większej społeczności. Wówczas podkreśla się bezinteresowną zdolność bycia odpowiedzialnym zarówno w zakresie poznawczym (intelektualnym), emocjonalnym jak i moralnym (wolitywnym). Jej oznaką jest umiejętność podejmowania decyzji zgodnych z obowiązującymi zasadami moralnymi²². Proces ten jest szczególnie widocznym w okresie dorastania, chociaż na tym etapie rozwoju się nie kończy. Przeciwnie, dojrzałość osiąga się przez całe życie²³. Wynika z tego, że osiągnięcie dojrzałości jest efektem

¹⁸ Tamże, s. 317.

¹⁹ A. Biesinger, *Die Begründung sittlicher Werte und Normen im Religionsunterricht*, Patmos Verlag, Düsseldorf, 1979, s. 191.

²⁰ St. Blaskovic, *Gewissen*, w: *Praktisches Wörterbuch der Religionspädagogik und Katechetik*, Wien, Freiburg, Basel 1978, s. 336; J. Homplewicz, *Etyka pedagogiczna*, Wydawnictwo WSP, Rzeszów 1996, s. 63.

²¹ M. Nowak, *Integralność w formacji kapłańskiej. Implikacje i wnioski dla projektów formacyjnych sformułowanych w nowym „Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis”*, „Formatio Permanens” 2017 nr 17, s. 39.

²² P. Divarkar SJ, *Droga wewnętrznego poznania*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2002, s. 153.

²³ Z. Chlewiński, *Dojrzałość, osobowość, sumienie religijność*, W drodze, Poznań 1991, s. 37.

procesów formacji (wychowania i samowychowania). Dzięki nim osoba w coraz wyższym stopniu staje się bardziej autonomiczną. To z kolei umożliwia jej przekraczanie własnego zdeterminowania fizyczno-biologicznego i kulturowego.

Proces osiągnięcia dojrzałości obejmuje trzy wymiary ludzkiego życia, które Zenomena Płużek nazwała warstwami. Pośród nich pierwszą jest warstwa instynktowo-popędowa. W jej zakres wchodzi potrzeby biologiczne, samozachowawcze i seksualne człowieka. Drugą jest warstwa psychiczna. Składają się na nią potrzeby bezpieczeństwa, uznania, miłości, poznawania, myślenia. Za najważniejszą uznaje istniejącą w każdym człowieku warstwę duchową. Charakteryzuje się ona zdolnością odkrywania sensu życia, a także możliwością zwracania się ku transcendencji²⁴. Jeśli nadto człowiek, w rozumieniu Z. Płużek, jest zdolny do uznania łączących go z Transcendencją – osobowym Bogiem – związków, to wówczas można mówić o osiągnięciu dojrzałości religijnej. Jej podstawą jest akceptacja cielesno-duchowej natury człowieka oraz jego godności odkrywanej przy pomocy poznania nadprzyrodzonego (nadmaturalnego)²⁵. Dojrzałość tę wyraża przekonanie, iż wszystko, co posiada, w tym także samo życie, jest darem Boga. Na drodze osiągnięcia takiej dojrzałości jest on w stanie zweryfikować swoje relacje z Bogiem. Proces ten Parmanda Divarkar ujmuje w następujący tok myślenia: „Jeśli Bóg jest dla mnie kimś obcym, wtedy będę się czuł zmieszany i zaniepokojony tyloma otrzymanymi darami. Jeśli Boga traktuję jako kogoś znanego mi, miarą Jego troski o mnie będzie to, co jest dla mnie przyjemne. Jeżeli zaś pozostaję w zażyłej przyjaźni z Bogiem i jest On dla mnie Kimś najbliższym, wtedy wszystko przyjmę z Jego ręki jako znak miłości. Wszystkie moje doświadczenia będą się ostatecznie sprowadzały do doświadczenia Boga. Moja postawa i moja odpowiedź wobec rzeczywistości będą pozytywna, ponieważ będzie to odpowiedź na nieskończoną miłość Boga w Chrystusie Jezusie²⁶”.

---

²⁴ Z. Płużek, *Rozwój jest procesem stawania się. Wprowadzenie do problematyki rozwoju*, w: (red.) W. Szewczyk, *Jak sobie z tym poradzić?*, Wydawnictwo Biblos, Tarnów 1994, s. 14; A. Jacyniak SJ, Z. Płużek, *Świat ludzkich kryzysów*, Wydawnictwo WAM, Kraków 1997, s. 97.

²⁵ Z. Marek SJ, *Podstawy wychowania moralnego*, WSF-P „Ignatianum”, Wydawnictwo WAM, Kraków 2005, s. 15-28.

²⁶ P. Divarkar SJ, *Droga wewnętrznego poznania*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2002, s. 157.

Zakres formacji

Formacja człowieka sprzyja jego rozwojowi wewnętrznemu. W tych kontekstach mówi się o ludzkiej duchowości. Duchowość jest pojęciem występującym w słownictwie całego świata. Jest to termin prosty, niedefiniowalny²⁷, który objaśnia egzystencję²⁸ i dążenia osoby do życia, szczęścia oraz miłości²⁹. Dla tego terminu charakterystyczne jest to, że nie istnieje on jako byt fizyczny, posiada jednak w sobie istnienie bogatsze i szlachetniejsze – duchowe, właściwe poznaniu i miłości³⁰. To powoduje, że jest odnoszona zarówno do pogłębionego życia religijnego, jak też do przyjmowanego światopoglądu, a także kompetencji poznawczych rozumienia siebie i świata oraz świadomie kształtowanego wymiaru moralnego³¹.

Terminem duchowość pierwotnie posługiwało się chrześcijaństwo. Jego znaczenie wyprowadza się od łacińskiego słowa „spiritualitas”. Do końca XI wieku nadawano mu głównie znaczenie religijne. Oznaczało życie duchowe człowieka. Od wieku XII posługiwali się nim również filozofowie do wyrażania sposobu życia lub poznania i przeciwstawiano je tendencjom życia cielesno-zmysłowego. Z biegiem czasu zaczęło się utrzymywać współczesne jego znaczenie łączone z życiem duchowym (wewnętrznym, religijnym), opieranym na relacjach człowieka z Bogiem³².

Pierwotnie termin duchowość był zarezerwowany do religijnego określania rzeczywistości. Miał oznaczać postępowanie sprzyjające wzrostowi duchowemu. Jego przeciwieństwem był termin cielesność, który wyrażał

²⁷ M. Chmielewski, *Duchowość*, w: (red.) ks. M. Chmielewski, *Leksykon duchowości katolickiej*, Lublin-Kraków 2002, s. 229.

²⁸ L. Marszałek, *Duchowość dziecka. Znaczenia – perspektywy – konteksty w pedagogice przedszkolnej*, Warszawa 2013, s. 27 nn.

²⁹ L.F. Ladaria, *Wprowadzenie do antropologii teologicznej*, Kraków 2002, 14-15; A. Gałdowa, A. Nelicki, *O możliwościach i warunkach bycia twórczym z perspektywy aksjologicznej teorii wartości*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Psychologiczne” 1993 z. 8; T. Meurer, *Duchowość jako zamiennik religii? Wyprawy w mgliste pogranicze religii i duchowości*, „Keryks” 2011 nr 10, s. 158.

³⁰ J. Horowski, *Wychowanie moralne według pedagogiki neotomistycznej*, dz. cyt., 203. Por. W. Zuziak, *Aksjologia Louisa Lavelle’a wobec ponowoczesnego kryzysu wartości*, Kraków 2012, s. 72-74.

³¹ J. Surzykiewicz, *Religia, religijność i duchowość jako zasoby osobowe i kapitał społeczny w pedagogice społecznej/pracy socjalnej*, „Pedagogika Społeczna” 2015 XIV nr 1 (55), s. 31.

³² E. Walewander, *Duchowość*, w: *Leksykon pedagogiki religii*, Wydawnictwo Księży Werbistów Verbinum, Warszawa 2007, s. 121; R. Boschki, *Einführung in die Religionspädagogik*, dz. cyt., s. 13.

rzeczywistość materialną i aktywność człowieka³³. Współcześnie łączy się go nie tylko z praktyką życia duchowego (sens subiektywny) i z usystematyzowaną refleksją nad nim (sens obiektywny), ale też z praktyką życia bez odwoływania się do Transcendencji-Boga. Określa się nim wiele zróżnicowanych form warunkowanych przynależnością do zinstytucjonalizowanej konfesji, tradycji kulturowej, formacji konfesyjnej, czy stylu epoki³⁴. Do nadawania duchowości tak szerokiego znaczenia przyczynił się między innymi Jacques Delors, który w latach 90-tych XX wieku promował termin „europejska duchowość”. Jej podstaw doszukiwał się w dziedzictwie historycznym, które uważał za powód do dumy i podziwu każdego z krajów europejskich³⁵.

Szerokie rozumienie duchowości sprzyja odsłanianiu indywidualnych przekonań i zajmowaniu własnych życiowych postaw oraz przyjmowaniu własnych wartości³⁶. To sprawia, że duchowość staje się podstawowym czynnikiem zarządzania życiem człowieka. Ona nadaje mu określony styl i formę; ułatwia znajdowanie odpowiedzi na fundamentalne pytania o sens życia³⁷; uświadamia zdolność zwracania się do najwyższego celu, jakim jest Bóg, bądź jego odrzucenia³⁸. Wynika z tego, że współczesne rozumienie duchowości wyrasta zarówno z przesłanek religijnych, jak też naturalnych. To z kolei pozwala mówić zarówno o duchowości religijnej jak też naturalnej³⁹.

---

³³ M. Chmielewski, *Duchowość*, dz. cyt., s. 226; J. Wiseman OSB, *Historia duchowości chrześcijańskiej. Wybrane zagadnienia*, Kraków 2009, s. 18-21.

³⁴ T. Olchanowski, *Duchowość i narcyzm*, Wydawnictwo ENETEIA, Warszawa 2006, s. 141; W. Pawluczuk, *Duchowość*, w: (red.) M. Libiszowska-Żółtkowska, J. Mariański, *Leksykon socjologii religii. Zjawiska – badania – teorie*, Wydawnictwo Księży Werbistów Verbinum, Warszawa 2004, s. 90.

³⁵ H. Lombaerts, *Edukacja z perspektywy europejskiej*, „Horyzonty Wychowania” 2002 nr 2 (3), s. 169.

³⁶ M. Chmielewski, *Duchowość*, w: (red.) ks. M. Chmielewski, *Leksykon duchowości katolickiej*, Wydawnictwo „M”, Lublin-Kraków 2002, s. 229; T. Olchanowski, *Duchowość i narcyzm*, Wydawnictwo Psychologii i Kultury ENETEIA, Warszawa 2006, s. 141; W. Pawluczuk, *Duchowość*, w: (red.) M. Libiszowska-Żółtkowska, J. Mariański, *Leksykon socjologii religii. Zjawiska – badania – teorie*, Wydawnictwo Księży Werbistów Verbinum, Warszawa 2004, s. 90.

³⁷ D. L. Fleming SJ, *Czym jest duchowość ignacjańska?*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2013, s. 26.

³⁸ J. A. Wiseman, *Historia duchowości chrześcijańskiej. Wybrane zagadnienia*, dz. cyt., s. 25; S. Witek, *Duchowość religijna*, w: (red.) R. Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz, *Encyklopedia katolicka t. IV*, TNKUL, Lublin 1989, s. 330-331.

³⁹ M. Chmielewski, *Duchowość*, dz. cyt., s. 227; L. Marszałek, *Duchowość dziecka. Znaczenia – perspektywy – konteksty w pedagogice przedszkolnej*, dz. cyt., s. 30.

Przedstawiciele nurtu nazwanego duchowością naturalną podkreślają, że odwołuje się ona do immanencji ludzkiego bytu, ponieważ wyraża najbardziej ukryty element, z którego promieniuje dynamizm jego ducha. W jej zakres wpisują takie wartości jak: praca, myśl, symbole, mowa, sztuka, zabawa, kultura, nauka itp.⁴⁰. Przymiotów tych nie należy uważać za drugorzędne choćby dlatego, że kierują one człowieka ku „wyższej sile”, „wyższemu porządkowi”, który istnieje poza nim. Nie znaczy to, że człowiek jest w stanie zawsze tę siłę nazwać bądź określić. Nie przeszkadza to, że czuje się od niej zależny⁴¹.

Wobec istniejącego pluralizmu światopoglądowego współczesna pedagogika staje przed pytaniem o to, czy rozwój duchowości człowieka wchodzi w jej zakres oddziaływania. Za pozytywną odpowiedź na to retoryczne pytanie przemawia to, że łączy się ją z wyborem „pewnego rodzaju zobowiązania i zaangażowania wobec wszystkiego, co istnieje, które stają się głównym kontekstem rozumienia świata i działania w nim”⁴². Na tej drodze człowiek uczy się też świadomie przejmować odpowiedzialność za harmonijne włączanie się w życie społeczne⁴³. Nie bez znaczenia jest i to, że wyraża ona „wspólnotę sensu wartości, sensu rządzącego określonymi strukturami. Mogą być to sensory życia indywidualnego, sensory sytuacyjne, ale też i korporacyjne, narodowe, religijne”⁴⁴. Nie można bowiem zapominać, że duchowość promuje formę życia, która opiera się na akceptowaniu nadrzędnej wartości i najwyższego celu, które często są łączone z sacrum, czy też osobowym Bogiem⁴⁵. Oznacza to, że wyraża właściwość człowieka, która „istnieje sama przez się, jest przedmiotem samorzutnych przejawów myśli, mowy, ocen, dążeń, twórczości i porywów ponad doczesność i zmysłowość i jest skierowana ku Logosowi⁴⁶. To z kolei pokazuje, że określa ona zbiór

⁴⁰ L. Marszałek, *Duchowość dziecka. Znaczenia – perspektywy – konteksty w pedagogice przedszkolnej*, dz. cyt., s. 33.

⁴¹ M. Daniluk, *Duchowość chrześcijańska*, dz. cyt., s. 317; S. Witek, *Duchowość religijna*, dz. cyt., s. 330.

⁴² J. L. Griffith, M. E. Griffith, *Odkrywanie duchowości w psychoterapii*, dz. cyt., s. 45; J. Wiseman OSB, *Historia duchowości chrześcijańskiej. Wybrane zagadnienia*, dz. cyt., s. 21-25.

⁴³ K. E. Nipkow, *Grundfragen der Religionspädagogik*, dz. cyt., s. 162.

⁴⁴ K. Ablewicz, *(Nie) obecność ducha w wychowaniu człowieka. Z filozofii kultury Bogdana Nawroczyńskiego*, art. cyt., s. 77.

⁴⁵ S. Witek, *Duchowość religijna*, dz. cyt., s. 330-331; J. A. Wiseman, *Historia duchowości chrześcijańskiej. Wybrane zagadnienia*, dz. cyt., s. 25.

⁴⁶ S. Kunowski, *Podstawy współczesnej pedagogiki*, Wydawnictwo Salezjańskie, Łódź 1981, s. 215.

postaw, zwyczajów/tradycji i wartości, które kształtują dojrzałą osobowość człowieka⁴⁷.

Dla refleksji pedagogicznej nad znaczeniem duchowości w osiągnięciu dojrzałości ważne jest też i to, że promuje ona określoną wizję życia, refleksyjny stosunek do codzienności, wypełnione szacunkiem nastawienie do świata, a także inspirowaną poznaniem religijnym nadzieję życia w bliskości osobowego Boga. Idąc tym tokiem rozumowania można przyjąć, że osoba o rozwiniętej duchowości jest w stanie odpowiedzialnie kierować swoim postępowaniem, gdyż potrafi przeciwstawiać się różnego rodzaju bodźcom zewnętrznym, których źródłem są instynkty, popędy, czy też cielesno-materialne potrzeby. Słowem, dobrze rozumiana duchowość uczy zachowania wewnętrznej dyscypliny umożliwiające dostrzeżenie potrzeb innych osób, nawiązywania z nimi harmonijnych relacji oraz angażowanie się w służbę dobra i prawdy. Walory te są też niezbędne człowiekowi do osiągnięcia dojrzałości.

Podsumowanie

Na pytanie o to, czy formacja – wychowanie inspirowane chrześcijaństwem – rzeczywiście może wspomagać osobę w jej rozwoju, nie otrzymamy jednoznacznej odpowiedzi, bo takiej nie można otrzymać. Wynika to przede wszystkim z różnorodnego oceniania możliwości wychowawczych religii. Biorąc pod uwagę jej możliwości ubogacania i poszerzania form postrzegania rzeczywistości ludzkiego życia, a nadto umiejętność korelowania wiedzy czerpanej z poznania intelektualno-empirycznego z treściami religijnymi, to istnieje realna szansa korzystania z jej potencjału pełniejszego objaśniania sensu ludzkiej egzystencji. Chcąc sprostac tym oczekiwaniom warto wskazać na potrzebę oczyszczenia myślenia pedagogiczne z wszelkiego rodzaju uprzedzeń wobec religii.

Inne z pytań, jakie można w tej refleksji postawić, dotyczy sposobów skutecznego wspomagania osoby w jej integralnym rozwoju. Mając świadomość, że nikt nie znajdzie idealnej recepty rozwiązującej ten problem, warto zwrócić uwagę na możliwości korzystania z czerpanych ze źródeł religijnych nowych treści i motywów do działania. Jednym z takich działań jest formacja. Zmierza się w niej do wspomagania osoby w osiągnięciu doskonałości, dojrzałości, do stawania się odpowiedzialną za siebie i inne osoby. Planując takie procesy należy kierować się dobrem, to znaczy rozwojowej

---

⁴⁷ D. L. Fleming SJ, *Czym jest duchowość ignacjańska?*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2013, s. 5-6.

osoby postrzeganej jako podmiot formacji – wychowania. Ich skuteczności należy się doszukiwać w rozwijanej w toku trwania tych procesów w sferze poznawczej (intelektualnej), emocjonalnej i moralnej (wolitywnej) człowieka. Na tej drodze osoba otrzymuje nowe bodźce poszerzające jej ogląd świata oraz dostarczające nowych impulsów wybierania własnej drogi życia.

Bibliografia:

- Ablewicz K., *(Nie) obecność ducha w wychowaniu człowieka. Z filozofii kultury Bogdana Nawroczyńskiego*, „Horyzonty Wychowania” 2007 nr 6 (11), s. 57–79.
- Biesinger A., *Die Begründung sittlicher Werte und Normen im Religionsunterricht*, Patmos Verlag, Düsseldorf 1979.
- Boschki R., *Einführung in die Religionspädagogik*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 2017.
- Chlewiński Z., *Dojrzałość, osobowość, sumienie religijność*, W drodze, Poznań 1991.
- Cichoń W., *Wartości Człowiek Wychowanie. Zarys problematyki ekologiczno-wychowawczej*, Wydawnictwo UJ, Kraków 1996.
- Divarkar P., *Droga wewnętrznego poznania*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2002.
- Dziewiecki M., *Wychowanie w dobie ponowoczesności*, Jedność, Kielce 2002.
- Encyklopedia katolicka t. IV*, red. R. Łukaszyk, L. Bienkowski, F. Gryglewicz, TNKUL, Lublin 1989.
- Encyklopedia katolicka t. V*, red. L. Bienkowski i inni, TN KUL, Lublin 1989.
- Fleming D. L., *Czym jest duchowość ignacjańska?*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2013.
- Gałdowa A., Nelicki A., *O możliwościach i warunkach bycia twórczym z perspektywy aksjologicznej teorii wartości*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Psychologiczne” 1993 z. 8, s. 9–29.
- Griffith J.L., Griffith M.E., *Odkrywanie duchowości w psychoterapii*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2008.
- Hildger G., Leimgruber S., Ziebertz H-G., *Religionsdidaktik. Ein Leitfaden für Studium Ausbildung und Beruf*, Kösel –Verlag, München 2001.
- Homplewicz J., *Etyka pedagogiczna*, Wydawnictwo WSP, Rzeszów 1996.
- Horowski J., *Wychowanie moralne według pedagogiki neotomistycznej*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2015.
- Jacyniak A., Płużek Z., *Świat ludzkich kryzysów*, Wydawnictwo WAM, Kraków 1997.

- Jak sobie z tym poradzić?*, red. W. Szewczyk, Wydawnictwo Biblos, Tarnów 1994.
- Jan Paweł II, *Encyklika „Fides et ratio” do Biskupów Kościoła katolickiego o relacjach między wiarą a rozumem z dnia 14 września 1998.*
- Kunowski S., *Podstawy współczesnej pedagogiki*, Wydawnictwo Salezjańskie, Łódź 1981.
- Ladaria L. F., *Wprowadzenie do antropologii teologicznej*, Kraków 2002.
- Leksykon duchowości katolickiej*, red. ks. M. Chmielewski, Lublin-Kraków 2002.
- Leksykon pedagogiki religii*, red. C. Rogowski, Wydawnictwo Księży Werbistów Verbinum, Warszawa 2007.
- Leksykon socjologii religii. Zjawiska – badania – teorie*, red. M. Libiszowskiej-Żółtkowska, J. Mariański, Wydawnictwo Księży Werbistów Verbinum, Warszawa 2004.
- Lombaerts H., *Edukacja z perspektywy europejskiej*, „Horyzonty Wychowania” 2002 nr 2 (3) , s. 165-179.
- Łobocki M., *Wychowanie moralne w zarysie*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2002.
- Marek Z., *Pedagogika towarzyszenia. Perspektywa tradycji ignacjańskiej*, AIK w Krakowie, Kraków 2017.
- Marek Z., *Podstawy wychowania moralnego*, WSF-P „Ignatianum”, Wydawnictwo WAM, Kraków 2005.
- Marek Z., *Religia pomoc czy zagrożenie dla edukacji?*, Wydawnictwo WAM, 2014.
- Marszałek L., *Duchowość dziecka. Znaczenia – perspektywy – konteksty w pedagogice przedszkolnej*, Mazowieckie Centrum Poligrafii, Warszawa 2013.
- Mądrzycki T., *Psychologiczne prawidłowości kształtowania się postaw*, WSiP, Warszawa 1977.
- Mette N., *Religionspädagogik*, Patmos Verlag, Düsseldorf 1994.
- Meurer T., *Duchowość jako zamiennik religii? Wyprawy w mgliste pogranicze religii i duchowości*, „Keryks” 2011 (10) , s. 147-159.
- Nipkow K. E., *Grundfragen der Religionspädagogik*, Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh 1982.
- Nowak M., *Integralność w formacji kapłańskiej. Implikacje i wnioski dla projektów formacyjnych sformułowanych w nowym „Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis”*, „Formatio Permanens” 2017 (17) s. 31-62.
- Nowak M., *Pedagogiczny profil nauk o wychowaniu*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012.

- Nowak M., *Teorie i koncepcje wychowania*, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008.
- Olchanowski T., *Duchowość i narcyzm*, Wydawnictwo Psychologii i Kultury ENETEIA, Warszawa 2006.
- Praktisches Wörterbuch der Religionspädagogik und Katechetik*, Wien, Freiburg, Basel 1978.
- Surzykiewicz J., *Religia, religijność i duchowość jako zasoby osobowe i kapitał społeczny w pedagogice społecznej/pracy socjalnej*, „Pedagogika Społeczna” XIV (2015) 1 (55) s. 23-71.
- Tokarz M., *Argumentacja i perswazja*, „Filozofia Nauki” 2002 nr 10 (3/4), s. 5-39.
- Walewander E., *Duchowość*, w: *Leksykon pedagogiki religii*, Wydawnictwo Księży Werbistów Verbinum, Warszawa 2007, s. 121-122.
- Waldenfels H., *O Bogu, Jezusie Chrystusie i Kościele dzisiaj*, Księgarnia św. Jacka, Katowice 1993.
- Wiseman J. A., *Historia duchowości chrześcijańskiej. Wybrane zagadnienia*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2009.
- Ziebertz H-G., *Religionspädagogik als empirische Wissenschaft. Beiträge zu Theorie und Forschungspraxis*, Deutscher Studien Verlag, Weinheim 1994.
- Zuziak W., *Aksjologia Louisa Lavelle 'a wobec ponowoczesnego kryzysu wartości*, Kraków 2012.

Formation (christian) as a pedagogical support for the development of a person

In discussion upon the tasks of pedagogy it is necessary to underline that pedagogy with its reflection should be included in the integral development of a person. However, the problem is covered by the question concerning the real means for supporting the person that pedagogy possesses. The formation seems to be one of the real and crucial forms of the pedagogical support. We understand it, first of all, as inspiring the person's internal powers and abilities for undertaking an effort in responsible and harmonious functioning in the social life. We claim that the effect of the processes of formation is reflected in the achieved level of the person's spiritual (inner) development called the spirituality that refers to the concrete life style based on the nurtured traditions, promoted values, and attitudes taken in life.

Keywords: formation, spirituality, upbringing, religion.

Formacja (chrześcijańska) pedagogicznym wspomaganie rozwoju osoby

W dyskusji o zadaniach pedagogiki podkreśla się, że swą refleksją winna być ona włączona w integralny rozwój osoby. Problemem pozostaje pytanie o to, jakie ma ona do dyspozycji realne środki do wspomaganie osoby. Wydaje się, że jedną z realnych i ważnych form wspomaganie pedagogicznego jest formacja, którą rozumiemy przede wszystkim jako inspirowanie wewnętrznych sił i zdolności osoby do podejmowania trudu odpowiedzialnego i harmonijnego funkcjonowania w życiu społecznym. Zagadnieniem tym w aspekcie religijnym zajmuje się pedagogika religii uważana za dyscyplinę zarówno normatywną, empiryczną jak i ukierunkowaną na działania. W swej refleksji animuje ona procesy formacji łączone z osiągnięciem wysokiego poziomu rozwoju duchowego (wewnętrznego) osoby. Proces ten łączony jest z rozwijaniem ludzkiej duchowości wyrażającej określony styl życia, w którym pielęgnowane są tradycje, promowane wartości i uczenie się nabywania określonych postaw.

Słowa kluczowe: formacja, duchowość, wychowanie, religia.